

Закарпатській області, стисло проаналізовано їх програмні положення, результати участі у попередніх виборах тощо.

Слід зазначити, що подали до збірки свої матеріали і майбутні політики – студенти IV курсу відділення політології історичного факультету, які проходили практику в політичних партіях та органах державної і місцевої влади.

Отже, можна сказати, що цим збірником започатковані електоральні дослідження і в Закарпатській області. Авторський колектив висловлює щиру вдячність Закарпатській обласній організації Народної Демократичної партії України за сприяння у виданні цієї книги.

*Микола Вегеш,
завідувач кафедри політології Ужгородського
національного університету*

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ 1991–2001 рр.

І. Загальна теорія політичних партій

Генеза політичних партій. Виникнення перших об'єднань громадян, які назвали протопартіями, можна простежити вже за часів античності. У період Середньовіччя та Нового часу протопартіями називають різноманітні мисловські ложи, орденні і т.д. Але, загалом, прийнято вважати партію винятком європейської політичної культури. М. Вебер виокремлює три етапи розвитку партій: аристократичні угруповання, політичні клуби, масові партії. Однак, слід зауважити, що названі етапи розвитку пройшли лише деякі політичні партії в Західній Європі (наприклад, ліберальна і консервативна партії в Англії).

Таким чином, перші політичні угруповання партійного типу в найбільш розвинувтих країнах Європи та США з'являються в період утвердження капіталізму і формування інститутів представницької демократії (кін. XVII – перша пол. XIX ст.). Соціальною умовою їх появи було протистояння інтересів земельної аристократії та торгово-промислових кл. На цій основі формувалися партії торг і вігів в Англії, роялістів і республіканців у Франції, федералістів і республіканців у США. В цей період партії існували як парламентські фракції, політичні партії-клуби, елітарні об'єднання політиків-однородців. Пізніше, з виходом на політичну арену робітничого класу (друга половина XIX ст.), та поширенням загального виборчого права з'являються *масові політичні партії*. Першими партіями такого типу були Ліберальне товариство виборців в Англії (1861 р.) та «Загальний Німецький робітничий союз» заснований Ф. Лассалем в 1863 р.

Політичною передумовою формування партій було утвердження конституційних режимів, представницьких органів влади, встановлення стосунків між громадянами і владними інституціями на засадах правової держави, коли формування різноманітних об'єднань стало визнаватися приватною справою громадян, якщо тільки воно не суперечило діючим законам. Але досить тривалий час (до кінця XIX – поч. XX ст.) діяльність політичних партій в більшості розвинутих країн залишалася нерегламентованою законом. Основною причиною правової неурегульованості діяльності партій у період їх виникнення була їх ідейна нелегітимність. Навіть у найбільш цивілізованих, з погляду політичної культури, англосаксонських країнах, не лише не існувало теорії політичних партій (жк це було з іншими інститутами демократії), а й самі партії у разі їх появи сприймалися з настороженістю або й відверто вороже. До певної міри це було продовженням ідейно-правової традиції Стародавніх Греції і Риму, де демократія існувала як заснований на єдності поглядів і дій моністичний устрій. Слова «партія» і «фракція», що означали «частина»

(причому опозиційна) тривалий час сприймалися як поняття з негативним відтінком. Не випадково, наприклад, що Дж. Вашингтон в «Процесальному посланні» американському народу говорив про небезпечні наслідки «партійного духу», характерного партій як знаряддя для підриву і утворення народної влади. Негативно до партій відносились і ряд інших політиків і вчених: А. Токвіль, Дж. Міль, Лафайет і т.д.

З другої половини XX ст. виникає новий тип партій, які в політичній науці дістали назву «всесоюзної партії». Поняття «всесоюзної партії» вперше було використано Кірхаймером в 1966 році і відображало нові процеси в відносинах між партіями, державою і громадянським суспільством. По-перше, ерозія, стирання жорстких соціальних меж між різними соціальними групами суспільства послаблювала політичну ідентифікацію населення і розмивала попередню залежність між їх інтересами і партіями. По-друге, економічне зростання і політика «загального добробуту» ставили вимоги розробляти партійні програми, які відображали б інтереси не окремих соціальних груп, а всього населення загалом. По-третє, розвиток ЗМІ дозволив партійним лідерам звертатися до всіх виборців одразу, а не до якоїсь їх частини. Це зробило останніх шкідливішими «покупцями» партій, а не їх активними учасниками.

Короткий аналіз генези політичних партій дозволяє зробити висновок про те, що їх специфіка, їх діяльність залежить від особливостей розвитку того чи іншого суспільства. При цьому незалежним лишається той факт, що уявити сучасні політичні системи без партій неможливо. За словами Остіна Ренніса «політичні партії створили демократію», «сучасна демократія не мислиться інакше, окрім як в партійному вираженні».

Політичні партії, їх сутність та основні функції. Політична партія – заресетрована згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах чи інших політичних заходах [6, с.6]. Тобто, політичну партію можна визначити як організацію, орієнтовану на здобуття легітимного контролю над урядом через процес виборів.

Важливою характеристикою партій є їх суцільні функції. Саме через них розкривається зміст партійної діяльності та місце партій у політичній системі. До основних функцій політичних партій можна віднести:

- 1) участь у виборчому процесі. Партії є своєрідними «електоральними машинами», які організовують виборчі кампанії своїх кандидатів, надають їм необхідні для цього ресурси;
- 2) участь в політичному управлінні. Головна мета будь-якої партії – політична влада. Через своїх представників у законодавчій та виконавчій владі партії впливають на процес прийняття політичних рішень, беруть участь у виконанні управлінських функцій в державі;
- 3) відбір політичних лідерів і еліт. Селекція політичних лідерів починається всередині партій. Але більш важливим є відбір

кандидатів для зайняття позицій в органах влади;

4) представництво і узагальнення різних соціальних інтересів. Політичні партії виявляють, об'єднують і формують інтереси різних соціальних груп у вигляді політичних ідеологій, програм, передвиборних платформ. Партії транслюють окремі інтереси із сфери громадянського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактом політичних вимог. А трансформувати окремі інтереси в політичні рішення без урахування інших інтересів дуже важко, майже неможливо;

5) залучення громадян до участі в політиці. Завдяки різноманітній діяльності політичних партій здійснюється політична соціалізація і політична мобілізація громадян, формування у них якостей і навичок участі у відносинах влади;

6) забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу;

7) формування громадської думки з суспільно-важливих питань;

8) формування та забезпечення легітимності політичної системи.

Сучасні демократичні системи значною мірою створюються і функціонують через діяльність і взаємодію політичних партій. Вони є головним посередником і інструментом взаємодії між громадянським суспільством і державною владою.

В контексті визначення основних функцій політичних партій можна визначитись з позицією у численних дискусіях стосовно наявної кількості партій у суспільстві. Оскільки утворення політичних партій є конституційним правом громадян, то

заборонити цей процес неможливо. Свідченням чого є велика

кількість партій у багатьох країнах світу: в Польщі біля 300, в Чехії

біля 200, в Росії більше 300, в Україні біля 130 і т.д. Серед великої

кількості партій в різних країнах є цілий ряд таких, які існують

тільки на папері, утворені заради певних особистих амбіцій тощо.

Є й такі, які можна назвати навіть ескотичними (наприклад, партії

шанувальників пива, шанувальників жінок, автомобілістів і т.д.).

Тому дійсно політичною партією слід вважати таку організацію,

яка приймає участь у структурованні голосів виборців, в реалізації

владних відносин у суспільстві.

Типологія політичних партій. Типологія партій є важливим елементом їх політичного аналізу, яка дозволяє систематизувати їх велику кількість у суспільстві. Типологію політичних партій за різними критеріями можна подати у вигляді наступної таблиці (див. табл. 1):

Таблиця 1

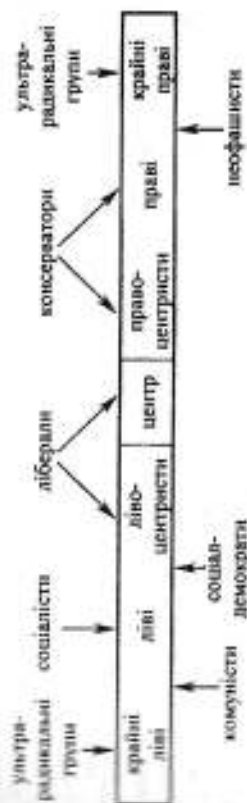
	Критерій класифікації	Види партій
I	Організаційна структура	1. протопарті; партії-парламентські фракції, партії клуби 2. сучасні партії: кадрові, масові, універсальні (партії виборчих)
II	Місце і роль у політичній системі	1. правліні 2. опозиційні 3. неспівіально партійні 4. мейсальні
III	Соціальна база	1. класові або соціально-групові (селянські, робітничі, мейсальні, жіночі) 2. міжкласові і міжгрупові (універсальні) 3. загальнонаціональні
IV	Підстава для організаційного оформлення	1. ідеологічні 2. прагматичні (виборчі) 3. кардинально-вокредитські
V	Характер відносин між керівництвом і рядовими членами	1. демократичні 2. авторитарні 3. тоталітарні
VI	Методи політичної діяльності і ставлення до політичних опонентів	1. помірковані 2. радикальні 3. екстремістські
VII	Відношення програм і політичних курсів до статус-кво і напрямку суспільного прогресу	1. революційні 2. радикально-прогресивні 3. помірковано прогресивні (ліберальні) 4. консервативні 5. реакційні (консервативні)
VIII	Ідеологічна орієнтація	(не)консервативні, ліберальні, християнсько-демократичні, соціаль демократичні, комуністичні, націоналістичні, (асо)фашистські та ін.
IX	Місце в загальному спектрі політичних сил	1. правліні 2. центристські 3. ліві

В даному випадку критерій класифікації партій виступають і базовими їх характеристиками. Тобто, кожна партія може бути розглянута через призму кожного із критеріїв (х може бути і більше), що дає змогу отримати різнобічну інформацію про сутність тієї чи іншої партії. Дана класифікація партій запропонована авторським колективом підручника «Політологія» під редакцією А. Колодій [11, с.211].

Поширеним і загальноприйнятим в політичній науці є поділ партій на «ліві», центристські і «праві». Такий поділ партій започаткований з часів Великої Французької революції (1789 р.), коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташовувались консерватори, що виступали за збереження монархії, ліворуч – радикали, котрі обстоювали ідеї загальної

рівності, соціальної справедливості, а помірковані, схильні до компромісу (обіжого) займали місце в середині залу.

В сучасному світі такий поділ відображає розстановку політичних сил стосовно існуючого стану речей (статус-кво); вказує на прихильність партій до інноваційної (реформаторської чи революційної) або, навпаки, до охоронної (консервативної) чи реакційної політичної діяльності; характеризує їх тактику, передусім вибір методів політичної діяльності; радикальних або поміркованих) та ставлення до політичних суперників; характеризує прихильність партій до певної ідеології. Графічно такий політичний спектр можна зобразити наступним чином:

До центристів зараховують ті політичні партії, які підтримують існуючий порядок, виступаючи за поступові зміни шляхом реформування. Партії, що пропонують радикальні суспільні зміни в напрямку розширення демократії, політичної і соціальної рівності, прийнято називати лівими. Політичні сили, які стоять на позиціях елітарності, охорони традиційних цінностей і статусів, включно з відносинами нерівності, вважаються правими. Як серед лівих, так і серед правих політичних сил виділяються найрадикальніші, яких називають крайніми лівими або правими. Крайні ліві, як правило, дотримуються концепції «диктатури пролетаріату», а крайні праві поділяють ідеї національної або расової винятковості. Заради досягнення мети вони готові на будь-які, в тому числі й збройні, методи захоплення влади.

Отже, парадигму (модель) сучасної політичної партії утворюють такі параметри:

1. Інституціоналізація, або місце і роль партії у політичній системі.
2. Статус в уряді (керівництво або участь), представленість (непредставленість) в органах влади (законодавчих, виконавчих, судових).
3. Соціальна база (стани, групи, конфесії, стосю тощо).
4. Політичні орієнтації.
5. Мета функціонування (суперництво на виборах, підтримка політичної системи, підтримка еліти тощо).
6. Структурна незалежність (фінансові, інформаційні, кадрові можливості тощо).

7. Внутрішня організація (структура, географія впливу, ступінь централізованості тощо).
8. Рівень згуртованості, активності членів партії.
- Особливості функціонування політичних партій, відношення між партіями, відношення між партіями і державою залежать від соціально-політичного устрою. Таку залежність український політолог В.Бєбик характеризує наступним чином (див. табл.2) [9, с.123]:

Таблиця 2

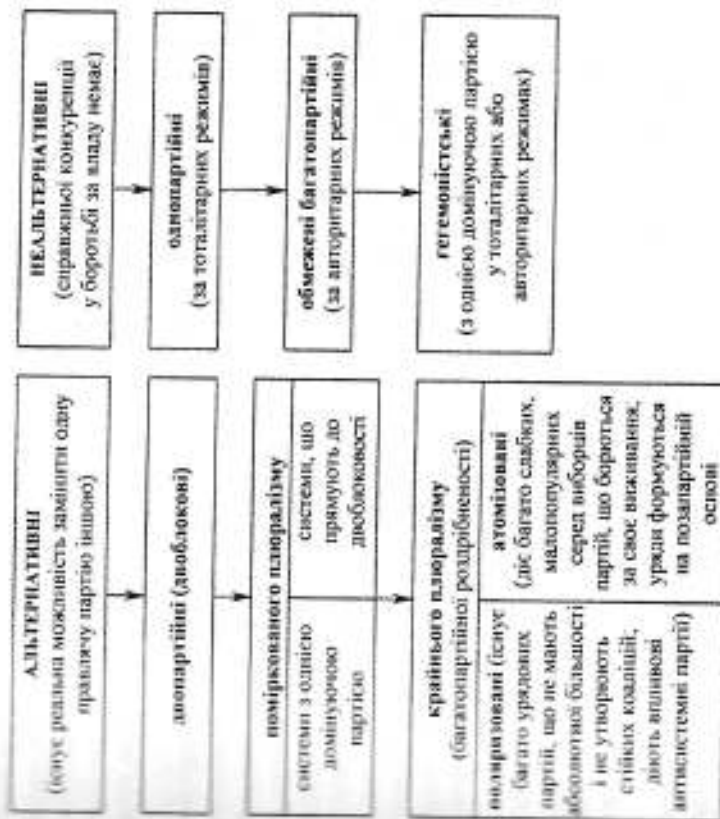
Критерій відмінностей партій, зумовлені соціально-політичним устроєм	Тип соціально-політичного устрою	
	плуралістичний, демократичний	моністичний, тоталітарний
Політичне процвітаєння	Забіль демократичного володарювання в інтересах якоїсь соціальної групи	Забіль диктаторського володарювання в інтересах якоїсь соціальної групи
Функції як опосередковуючі ланки між державою і суспільством	Агресування, укладання, введення на політичний рівень реальних часткових інтересів	Підпорядкування політичним інтересам правлячої групи інтереса усього суспільства
Статус у політичній системі	Правава (у т.ч. позасистемна), опозиційна	Аналітична
Міра включення до державної структури	Тільки парламентарна форма	Вся партія, її організаційна структура
Форми боротьби за статус правлячої	Політичне змагання, конкуренція	Політичне і фізичне усунення опозиції
Роль у формуванні державного апарату	Несуттєва	Вирішальна
Партизанський державний апарат	Відсутня	Тотальна
Значення особистого членства в партії для соціального статусу, кар'єри і життєвого успіху	Міцно зв'язаного	Віршальне
Ступінь громадської організованості	Автономні, незалежні щодо партій	Повністю підпорядковані партії

Партійні системи. В політичній науці є цілий ряд підходів до трактування сутності партійної системи. Під нею розуміють:

- сукупність політичних сил, представлених в парламенті, або таких, що прагнуть до представництва в ньому;
- право партій на формування власної системи управління;
- сукупність політичних партій, що існують у країні, незалежно від форм діяльності та ступеня інституціоналізації згідно з чинним законодавством.

Якщо до трактування сутності партійної системи існує цілий ряд підходів, то відносно їх класифікації в політичній науці існує певна однозначність: вимірюються сім основних видів партійних систем. Для їх виділення використовують 2 критерії:

- можливість зміни правлячої партії в процесі конкурентних виборів (альтернативні та неальтернативні);
  - кількість партій, які приймають участь в реалізації влади (однопартійні, двопартійні, багатопартійні) [3, 7, 11, 13, 14].
- Виходячи з даних критеріїв класифікацію партійних систем можна подати у вигляді наступної схеми:

Найефективнішим інструментом збереження стабільності й поміркованості в політиці вважають двопартійну систему. Двопартійність не означає, що у країні є лише дві партії. Їх може бути досить багато, але до влади по черзі приходять лише дві з них. У США, наприклад, це Республіканська й Демократична партії. Обидві партії не мають фіксованого членства і спираються на конгломерат групових інтересів. У Великобританії такими партіями є Консервативна і Лейбористська. Значимість «стретіж» неурядових партій у двопартійних системах визначається тим, що:

- від їх політичної позиції, від того, з ким вони увійдуть у спілку часто залежить перемога або поразка двох основних партій;
- вони є своєрідним барометром, що показує наскільки виборці

задоволені альтернативними курсами основних партій. Зростання впливу «третьої» сили засвідчує, що дві великі партії мусять вносити корективи у свою політику.

До альтернативних партійних систем належать також системи поміркованого плюралізму, до яких відносять системи домінування однієї партії у демократичних країнах та двоблокові партійні системи. Прикладом системи з домінуючою партією може бути Японія з 1955 по 1995 рік, коли практичною силою постійно була Ліберально-демократична партія. У 1995 році ця партія прогнала вибори і в Японії було сформовано коаліційний уряд з тих партій, що раніше перебували в опозиції. До країн із цим видом партійної системи відносять також Швецію, де з 1932 по 1976 і з 1982 по 1991 роки при владі перебувала одна Соціал-демократична партія.

Прикладом двоблокової системи може слугувати, передусім, партійна система ФРН. Консервативний курс, який найкраще відповидає інтересам великого бізнесу країни і який підірпленій соціально-християнськими цінностями, мав багато прихильників і серед інших суспільних верств і провадився протягом 16 років (1982–1998) правлячим блоком правохристиянських сил, до якого входило об'єднання ХДС–ХСС (Християнсько-демократична партія – Християнський соціальний союз) та Партія вільних демократів. Соціал-демократична партія знаходилась в опозиції. В 1998 році вона одноосібно перемогла на виборах і могла самостійно формувати уряд. Проте вона того не зробила, залучивши до урядової коаліції партію зелених і забезпечивши, таким чином, собі ще переконливішу перемогу в Бундестазі.

Прикладом партійних систем поміркованого плюралізму можуть бути партійні системи Франції та Бельгії. За такого типу партійної системи жодна з урядових партій не може зібрати абсолютної більшості голосів і не утворює стійких блоків з іншими партіями. В таких країнах звичайним явищем є урядова нестабільність.

Ще одним прикладом альтернативних багатопартійних систем є атомізовані системи, що діють в перехідних до демократії суспільствах. Прикладом такої системи може бути Україна. При такій системі існує багато слабких малопопулярних серед виборців партій. Можливість блокування політичних партій при атомізованій системі важко передбачити, оскільки воно залежить від політичної кон'юнктури. Уряди, як правило, формуються на позапартійній основі. Ефективність такої системи є надто мала. Проте за умови стабілізації демократичного правління, вона все ж таки має тенденцію до перетворення у більш консолідовану і впливову систему поляризованого плюралізму.

Політичні партії в постіндустріальному суспільстві. В 90-х роках ХХ ст. ряд відомих фахівців-політологів говорять про кризу політичних партій, підкреслюючи при цьому, що партії, які діють в індустріальному суспільстві не мають майбутнього. Криза партій, на їх думку, обумовлена наступними чинниками:

- низькою участю громадян в діяльності партій;
- обмеженим вибором. Виборцям пропонують набір програм, які досить часто є незрозумілими і одноманітними;
- низькою ефективністю політичних систем. Партії не виконують свої передвиборчі обіцянки;
- ослабленням стабільної партійної ідентифікації.

В нових соціально-економічних умовах партіям вдалося знайти вихід з кризи. І як результат – поява нового типу партійних організацій – картельних партій («партій-професіоналів», «медіа-партій»). Яскравим прикладом такого типу партій стала партія С.Берлусконі – «Вперед, Італія», що заявила про себе на виборах 1994 р. в Італії та беззаперечно виграла їх у 2001 році. Ця партія скорині нагадує модерне політичне підприємство, створене за допомогою професіоналів – політичних маркетологів і менеджерів. Політологи називають її «першою в світі воєстину постмодерністською партією» [8, с.31]. Партія С.Берлусконі живиться з ключових секторів постіндустріальної економіки: фінансові послуги, телестанції і преса, одна з кращих у світі футбольних команд, мережа супермаркетів тощо. «Вона не потребує великої кількості активістів і місцевих організацій, оскільки не фінансується членськими внесками, а отримує необхідні ресурси від фірм і підприємств, на базі яких була створена» [12, с.107]. Таким чином, відношення до партії їхніх членів все менше стає ідеологізованим, а більше носить інструментальний характер. І в цьому немає ні нічого дивного, так і поганого (якщо, звичайно, мова йде про здоровий еар'єризм). Фон Бейме, приміром, прямо пише про те, що в постмодерністському суспільстві партійність – як і приналежність до якоїсь конфесії, членство в якій-небудь асоціації чи навіть перебування у шлюбі – більше не є смыслом усього життя. Люди захоплять у шогон, ідуть якийсь час і виходять, коли не мають причин їхати далі [8, с.31].

Отже, виникаючий тип картельних партій базується на безпосередній взаємодії політика і виборця без опосередкованого зв'язку партійної організації. Змінюється також і структура електоральної конкуренції, вона стає зрозумілою і регульованою. Відбувається це за рахунок того, що партії на найвищому рівні домовляються про взаємний інтерес заради загального «виживання». Інколи навіть існує домовленість не конкурувати на виборах.

Дані тенденції в розвитку політичних партій частково притаманні і для України (наприклад, «Трудова Україна», Партія Регіонів, «Яблуко», «Демократичний Союз»).

II. Довільність політичних партій в Україні 1991–2001 рр.

Особливості утворення та характеристика основних етапів становлення партійної системи в Україні. У вітчизняній політичній науці є цілий ряд підходів до вивчення етапів становлення партійної системи. Автори статті пропонують наступну логіку розвитку партійного будівництва в Україні: від однопартійності – через «атомізовану» систему наявності великої кількості партій – до реальної багатопартійності.

Виникнення політичних партій в Україні відбулося на зламі XIX–XX ст. як на території Російської імперії (Наддніпрянська Україна), так і в Австро-Угорщині. Першими українськими партіями були слідувачі: Радикальна партія (Західна Україна, 1890 р.), Революційна українська партія (Харків, 1900 р.), з 1905 р. – Українська соціал-демократична робітничча партія, Українська народна партія (1902 р.), Українська радикальна партія (1904 р.), Українська демократична партія (1904 р.).

Саме українські політичні партії створили в березні 1917 р. Центральну Раду, яка проголосила 25 січня 1918 р. незалежність Української Народної Республіки. Центральна Рада підготувала і прийняла «Закон про вибори до Українських Установчих зборів», який передбачав проведення виборів за партійними списками. Але в умовах воєнних дій з Радянською Росією вибори провести не вдалось.

Після утвердження радянської влади в Україні багатопартійність була ліквідована і розпочалася (як і на всій території СРСР) епоха однопартійної системи. В той же час в 20–30 рр. XX ст. у Галичині, Буковині і Закарпатті діяло близько 100 політичних партій.

Витоки сучасної багатопартійності в Україні почали проростати з кінця 50-х років, коли було засновано нелегальну організацію «Український робітничо-селянський союз», що проіснував до 1961 р. У середині 70-х років у Києві було створено «Українську Гельсінкську групу» (37 осіб), серед активістів якої були М. Руденко, Л. Лук'яненко, Н. Світлична, В. Чорновіл і т.д. Метою діяльності групи були збір і розповсюдження на території України (за її межами інформації про порушення радянською владою прав людини. Всього з 47 офіційно заарештованих з 1976 по 1988 рік членів УХГ 44 були заарештовані.

Перший етап, етап початкової багатопартійності охоплює період з кінця 80-х років до грудня 1991 р. У вересні 1989 р. були проведені Установчі збори Руху, відбулося оформлення ще декількох партій. Найвизначнішим з погляду творення партій в даний період, був час після перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу України. Після виборів 1990 р. Українська Гельсінкська Спілка перетворилася у партію, яка після утворення з'їзду 29–30 квітня дістала назву Української республіканської партії. В цьому ж році установчі з'їзди провели Селянсько-демократична, Демократична, Народна партії, Партія «Селенних» та ін. Відбулося розмежування на консерваторів і

реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», що стала Партією демократичного відродження України (ПДВУ).

Під тиском демократичних сил у жовтні 1990 року ВР УРСР скасувала статтю в Конституції УРСР про «провільну і спрямовуючу» роль КПУ. Після серпневих подій 1991 року, коли незалежність Української держави була не лише проголошена 24 серпня, а й підтверджена референдумом та виборами Президента України 1 грудня, коли Президент ВР України прийняв Постанову про зборону КПУ, розстановка сил в парламенті і країні кардинально змінилась. «До серпня 1991 року в Україні існувало 16 політичних партій, а суспільно-політичне життя, – як лише у своїй статті академік НАН України Курас І.Ф., – розвивалось дволюдносно: на одному полюсі була Компартия, у середині якої виникають платформи (майбутні самостійні партії), а на протилежному полюсі – блок партій і рухів, які стали називати себе демократичними» [10, с.38].

Рамки **II етапу** становлення партійної системи України можна датувати початком 1992 р., а кінець – парламентськими виборами 2002 року. Назвати його умовно можна **етапом формальної «атомізованої» багатопартійності**. В рамках даного етапу відбулося ряд знакових політичних подій, які мали суттєвий вплив на діяльність політичних партій. По-перше, це прийняття Закону України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.), яким було обумовлено статус та особливості діяльності та реєстрації політичних партій. По-друге, участь партій у загально-національних виборах Президента України та Верховної Ради України 1994 року, Верховної Ради 1998 року та Президента України 1999 року. Особливо слід відзначити парламентські вибори 1998 року, які відбулись згідно нового закону «Про вибори народних депутатів України», який встановив змішану виборчу систему, коли 225 депутатів обирались по мажоритарних одномандатних округах, а 225 – за партійними списками. Таким чином, політичні партії стали повноправними суб'єктами виборчого процесу. По-третє, проведення всеукраїнського референдуму, одне із запитань якого торкалось структурування українського парламенту, тобто, якщо у ВР України за місць не утвориться діюча парламентська більшість, то такий парламент повинен бути розпущений. На це запитання громадяни України дали позитивну відповідь. По-четверте, прийняття Закону України «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 р.) та нової редакції закону «Про вибори народних депутатів України» (31.10.2001р.).

Процес утворення партій на даному етапі відбувався наступним чином:

- 1) партії, які вийшли з лав Компартії України на основі різних платформ і тактичних угруповань (ПДВУ);
- 2) партій, створених на основі опозиційних рухів (НРУ);
- 3) партій антирадянського і антикомуністичного спрямування, які досить часто мали яскраво виражене національне забарвлення і еміграційну природу та походження;
- 4) в результаті внутрішньопартійних розколів (УНР (Костенко), СДПУ(о), НДП і т.д.);

- 5) утворення і функціонування партій як лобістських угруповань, які відстоюють чийсь інтереси (термін «лобізм» вживається у позитивному його значенні). Слово «лобі» англійського походження і вперше зустрічається в «Оксфордському словнику» в 1553 р. Нам позначалися прохідні коридори в монастирях, які вели до окремих кімнат, де зустрічались зацікавлені особи із зовнішнього світу [1].
- Сьогодні лобіювати – значить відкрито відстоювати чийсь інтереси. Загалом же прийнято вважати, що через міру соціального визнання і юридичної регламентації лобізму визначається рівень демократичних перетворень у суспільстві.
- 6) утворення партій навколо парламентських груп («Грудона Україна», «Солідарність»);
- 7) утворення партій із існуючих суспільних організацій (ВІПТ);
- 8) наслідком історичних особливостей розвитку України є наявність великої кількості націоналістичних партій (КУН, УКРП).

Кількість українських партій на кінець 2001 року було біля 130. Особливо активно відбувається процес утворення партій в ті роки, які передують парламентським виборам.

Неоднозначним і дискусійним на сьогоднішній день є питання про чисельність політичних партій. Найбільш чисельними на сьогоднішній день є СДПУ(о) – біля 300 тисяч, СПУ – 56 тис., Партія регіонів – 400 тис. (у березні 2001 р. чисельність була 120 тис.), Аграрна партія – 217 761, «Батьківщина» – 218 670 і т.д. [12, с.5]. Всього членами партій є біля 4% дорослого населення України. Цією цифрою досить часто політики різного рівня підкреслюють порушення прав людини в Україні, коли мова йде про вибори за партійними списками до парламенту та до місцевих органів влади. При цьому забутими лишаються інші цифри, цифри про чисельність партій у високо розвинутих країнах. Частина виборців, які є членами політичних партій в Німеччині – 4,2%, Великобританії – 3,3%, Нідерландах – 2,8%, Данії – 6,5%, Ірландії – 5,3% (Ware A. Political Parties and Party Systems. Oxford University Press, 1996. – P.73). Тобто, точка зору про те, що більшість громадян України має стати членами партій є на сьогоднішній день неправильною, про що свідчить політичний досвід партійного будівництва в країнах розвинутих демократій.

В перспективі в Україні від фіксованого членства відійдуть навіть ті партії, які на сьогоднішній день дотримуються даної норми.

Третій етап становлення партійної системи в Україні розпочинається після парламентських виборів 2002 року. Вже напередодні виборів спостерігається процес об'єднання ряду партій у потужні блоки («Наша Україна», «За єдину Україну», Фронт національного порятунку (блок Ю.Тимошенка) і т.д.). Лідери деяких партій говорять про можливість утворення єдиної потужної партії на базі блоку, тобто наявним є процес укрупнення партій, оскільки об'єднання логіка розвитку політичної діяльності в Україні свідчить про неможливість існування малопомітних партій. Більше того, згідно з новим

законом «Про політичні партії» в Україні ускладнюється і процес реєстрації партій. Тепер для реєстрації необхідна підтримка десяти тисяч громадян України, які проживають не менш як у 2/3 районів 2/3 областей України [6, с.6]. Отже, в майбутньому чисельність партій суттєво збільшуватись не буде, при цьому остаточно визначається ті партії, які і стануть основою майбутньої ефективно діючої партійної системи України.

Участь політичних партій у виборі та в роботі Верховної Ради України. Режим становлення та якісні особливості партійної системи спричинили глибокий вплив на діяльність Верховної Ради. Водночас, правові засади, практика діяльності, труднощі розвитку парламентаризму як такого великою мірою визначили умови розвитку національної партійної системи.

Вибори 1990 року проходили в умовах масового виходу з Компартії України. На момент підтвердження повноважень новообраних депутатів і початку роботи ВР нового скликання число депутатів-комуністів складало 381. Вони утворили групу «За Радянську Україну». Опозиційна група «Народна рада», що переважно складалася з представників Руху, в цей час нараховувала 125 депутатів. Після заборони діяльності КПУ внутрішня організація депутатського корпусу втратила партійну основу.

Цей період, на думку деяких вітчизняних аналітиків, був визначальним для становлення сучасної партійної системи [5, с.19]. Ключову роль відіграли 2 моменти: відмова від проведення дострокових демократичних виборів, які б дозволили принципово оновити владу, і перехід до президентсько-парламентської форми правління. В Україні, на відміну від інших країн (Угорщина, країни Балтії та ін.) не відбулося кардинальних змін як у складі вищого еліти, так і у засадах державності та баченні майбутньої моделі розвитку. Популярний, але організаційно аморфний Народний рух України, який складав основу опозиції, не зміг, в силу цілого ряду причин, забезпечити дійсно демократичний розвиток держави. КПУ тимчасово перестала існувати лише як партія. Водночас, як осереддя радянської державної влади, як бюрократична машина – вона фактично продовжувала діяти. Ставка на зміщення виконавчої гілки влади, створення інституту президентства – стали основою її самозбереження, а потім і домінування. Ухваливши рішення про проведення 1 грудня 1991 року президентських виборів, ВР створила передумови для подальшого послаблення власних позицій, загальмувала і деформувала процес становлення сучасних партій. Навалі, а особливо після 1994 року, цей процес відбувається за потужного впливу президентської влади.

Восени 1991 року склалася нова структура парламенту: Народна Рада – 90, аграрії – 74, Рух – 48, групи «За соціальну справедливність» – 42, «Нова Україна» і Конгрес демократичних сил – по 34, «Земля і воля» – 33, «Рада» – 31, «Зігрома» – 26, промислові – 22, «Демократичне відродження» – 21. Припускалась участь депутатів у роботі двох депутатських груп одночасно. Групи не були ні формою представництва партій у парламенті, ні навіть ефективними учасниками законодавчої діяльності. Члени Руху і ПДВу склали

до 8% депутатів, ДПУ та УРП – по 4%, СПУ і КПУ (заресстрованої в 1993 р. в якості нової) – по 1% [5, с.20].

Вибори 1994 року до ВР України проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. Політичні партії мали право висувати кандидатів у депутати нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями. З 405 обраних депутатів тільки 178 представляли партії. Серед переможців лише 94 були висунуті партіями, з них 61 – КПУ, 13 – НРУ, по 7 – СелПУ та УРП. Це свідчить про те, що в ході виборчої кампанії кандидати не хотіли афінувати свій зв'язок з тією чи іншою партією.

Реального структурування парламенту за результатами виборів 1994 р. так і не відбулося. Фракції і групи діяли розділено, відсутню вирізняв нечіткий і нестійкий характер політичних поглядів більшості депутатів. Особливості структурування Верховної Ради за результатами виборів (квітень 1994 р.) та напередодні нових виборів 1998 р. можна простежити на основі наступної таблиці (див. табл.3):

	Травень 1994*	Жовтень 1997**
Фракція Комуністичної партії	84	76
Фракція Народного руху України	27	23
Група «Аларій»	36	25
Фракція Соціалістичної партії	25	-
Група «Демістр»	35	-
Група «Реформо»	29	31
Група «Державність»	25	-
Група «Єдиність»	26	33
Фракція СПУ-СелПУ	-	35
Група «Конституційний центр»	-	53
Група «Соціально-революційний вибор»	-	24
Мажоритарна депутатська група	27	34
Група «Незалежність»	-	23
Група «Відродження і розвиток АПК»	-	21
Позофракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Під час президентських виборів 1994 року з 7 заресстрованих кандидатів тільки один представив політичну партію – О.Мороз (СПУ).

У виборах до Верховної Ради 1998 р. політичні партії виступали як окремі суб'єкти виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирались за партійними списками. У ЦВК було заресстровано 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій), які приймуть участь у виборах. Отже, 40 партій прийняли рішення брати участь у виборах. Загальні характеристики ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були наступні:

* Першіше структурування за результатами виборів у березні-квітні 1994 року.

** Початок нової парламентської виборчої кампанії.

– участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців;

– прогнозована перемога «лівих» партій;

– схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців;

– участь у виборах партій влади (нею стала НДП);

– активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації. Так, більша частина коштів з власних виборчих фондів таких партій як КПУ (більше 80%), ПЗУ – 80%, НДП – більше 60%, «Громада» – 80%, ПСПУ – 90%, СДПУ(о) – більше 80% була використана на агітацію в ЗМІ [3, с.679];

– ряд партій були утворені навидакуруч перед виборами, а отже мали суто регіональний вплив.

За результатами голосування 4% виборчий бар'єр подолали 7 партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які і розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%). Виборча квота становила 77 695. Додавши до 225 мандатів ще 79, які були отримані в одномандатних округах, партії так і не змогли забезпечити чіткого структурування Верховної Ради. Значна кількість ВР спостерігалась постійно позипартійним депутатам. Впродовж діяльності ВР спостерігалась постійна масштабі зміни у переліку та розмірах депутатських фракцій та груп. З фракцій припинили своє існування («Громада», ПСПУ/СелПУ), нігомість були утворені 7 нових фракцій партіями, що не досягли успіху на виборах, або ж виникли вже після них («Трудова Україна», «Яблуко», ПРП, «Батьківщина», «Солидарність», «Демократичний Союз», «Регіони України»). 48 депутатів не входять до жодної з фракцій і груп. Специфіку мажоритарної динаміки можна уявити на основі таблиці, запропонованої Дерзачовим О. (див. табл.4) [5, с.22]:

Відіграли свою роль у впливовості тієї чи іншої партії в парламенті президентські вибори 1999 року. З 13 кандидатів, які взяли участь у виборах, 11 були представниками політичних партій. Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах отримали в 1 турі 49,63% голосів виборців. Після перемоги Л.Кучми на перший план вийшли партії СДПУ(о) та «Демократичний Союз», які активно підтримували Л.Кучму на виборах.

Після президентських виборів, у січні 2000 року за активної участі новоутворених депутатських об'єднань, у ВР України була сформована парламентська більшість із 237 депутатів, членів 11-ти фракцій та груп: СДПУ(о), «Трудова Україна», Партії зелених, «Батьківщина», «Відродження регіонів», «Громади», НДП, обох Рухів, «Реформи-Конгрес», Незалежних. Існувала більшість всього три місяці, з січня по квітень, але це було вперше за 10 років існування українського парламентаризму (хоча і утворена під тиском Президента). Утворенню більшості у ВР заважав рад причини, серед яких головними є:

1) механізм обрання і структурування парламенту безпосередньо не

Таблиця 4

№	Фракції та групи	Число депутатів		Дата створення	Дата ліквідації
		Обрано	Сквено на		
1.	Фракція Комуністичної партії України	111	133	12.05.1998	
2.	Фракція Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)	25	95	12.05.1998	
3.	Фракція Партії землек Україна	20	58	12.05.1998	
4.	Фракція «Інтернаціоналістична партія України»	20	33	12.05.1998	
5.	Фракція «Інтернаціоналістична партія України»	24	47	12.05.1998	29.02.2000
6.	Фракція Прогресивної соціалістичної партії України	18	18	12.05.1998	10.02.2000
7.	Група «Інтернаціоналістична партія України»	45	-	19.02.1999	06.04.2001
8.	Група «Інтернаціоналістична партія України»	23	-	21.07.1998	16.02.2000
9.	Фракція Народного руху України	51	15	12.05.1998	
10.	Фракція Українського національного руху	47	23	12.05.1998	
11.	Фракція Соціалістичної партії України	40	17	12.05.1998	
12.	Фракція Соціалістичної партії України	25	-	01.10.1998	29.02.2000
13.	Фракція партії «Реформа і прогрес» – «Реформа-Конгрес»	4	34	22.12.1998	
14.	Фракція партії «Ватиканізм»	-	45	04.03.1999	
15.	Група «Трудова Україна»	-	62	20.04.1999	
16.	Група «Солідарність»	-	30	29.02.2000	
17.	Фракція партії «Благоді»	-	18	13.09.2000	
18.	Група «Європейська Україна»	-	25	21.03.2001	
19.	Фракція партії «Демократичний союз»	-	29	06.04.2001	

орієнтований на створення більшості;

2) існують лише фрагменти взаємодії між урядом і парламентом, а цілий ряд питань цієї взаємодії неурегульовані.

Наприклад, депутати і фракції, які голосували за програму уряду, не несуть відповідальності (юридично оформленої) за її реалізацію. Відповідним є і їх відношення до законодавчого забезпечення виконання цієї програми. Не виступаючи з політичних передумов участі партій у формуванні Уряду й інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Отже, ВР України, обрана 1998 року, як і попередня, обрана 1994 року, залишається неструктурованою. Відсутність же структурованого парламенту дорівнює відсутності ефективно діючої партійної системи.

Регіональний вимір партійного впливу напередодні парламентських виборів 2002 року. Аналіз партійного впливу в регіонах слід розпочати із вивчення рейтингу політичних партій по Україні в цілому. Фірма «Соціс» та Фонд «Демократично-інформаційно на основі опитування громадян України з 4 до 11 жовтня оприлюднили наступний рейтинг основних електоральних «гравців» виборчої кампанії 2002: 1) блок «Наша Україна» (НРУ, ПРП, УНР та ін.) – 21% голосів; 2) КПУ – 20%; 3) блок «За єдину Україну» (НДП, партія «Трудова Україна», Партія регіонів України, ДПУ) – 9%; блок СПУ, ВПТ та СДП – 5%, блок Форум національного порятунку (Ю. Тимошенко) – 5%, ПЗУ – 5%, СДПУ(о) – 4%. Крім того є резерв – 36% голосів тих виборців, які ще не визначилися. Дослідження впливу соціологічних центрів дають подібний результат, хіба що відбувається перестановка місцями. Це свідчить про те, що основні суб'єкти виборчого процесу вже визначені і сорівняються суспільною свідомістю.

Крім вище вказаних партій і блоків, досить часто в рейтингових опитуваннях зустрічаються партії «Яблуко», «Демократичний союз», партія «Вісник за майбутнє України» – (хрестоматійний приклад «розкручування» партії перед виборами PR-технологіями).

Таким чином, один із чинників, який обумовлює впливовість партій (авторитет в очах громадянськості) нами проаналізований. До таких чинників також відносять: кількість партійних осередків, їх розгалуженість, кількість членів, фінансові та інформаційні ресурси, роль у формуванні владних структур (вплив на прийняття владних рішень). Аналітики Інституту політики (М.Томенко) на основі вказаних критеріїв будують таблицю порівняльного потенціалу партій (див. табл.5) [5, с.24]:

Електоральна карта України (карта партійного впливу) проявилась залогом до початку виборчої кампанії 2002 року. Загалом симпатії виборців у різних регіонах України спираються на досвід попередніх голосувань, починаючи з 1991 року. Саме з того часу прийнято послатися на українську дихотомію Захід – Схід. Причому, якщо Захід наділяють національними, просвітописними, релігійними характеристиками, українськостю та лояльністю до влади, то Схід у масовій свідомості асоціюється з протилежним: денационалізованість, проросійськість, російськомовність, пріоритет соціальних цінностей над

національно-культурними і релігійними та опозиційність і байдужість до влади. Так було на початку незалежності і в увазі обивателя тривав до останнього часу. Проте, насправді ситуація з політико-регіональним ландшафтом України є значно складнішою і почала змінюватись після перших виборів. Особливо ці зміни проявлялись під час парламентської і президентської кампаній 1998 і 1999 років.

На сьогодні ситуація виглядає так, що традиційні уявлення про регіональні особливості українського електорату можуть бути остаточно підірвані результатами парламентських виборів 2002 року. Це може бути пов'язано, на думку В.Горбача, з трьома чинниками [4, с.2]. Перший – просування національно-демократичних партій на Схід за рахунок соціальної складової іміджу лідера блоку «Наша Україна» Віктора Ющенка. Другий – поява консолідованої політичної структури, нової «партії влади» на базі НДП – «Трудової України» – Партії регіонів – АПУ, що нещодавно отримала нову назву «За єдину Україну», і яка має суттєвий загальнонаціональний вплив. Третій – часткова переорієнтація комуністичного електорату Центральної, Північної і Південної України на опозиційніші за КПУ, але теж соціально-забарвлені блоки Ю.Тимошенка та О.Мороза. Тобто, все це свідчить про те, що основні суб'єкти виборчого процесу, а до них крім вище вказаних, можна додати СДПУ(о), ПЗУ мають напередодні виборів підтримку електорату в загальнонаціональному масштабі.

Але на сьогоднішній день особливості регіонального впливу політичних партій є наступні:

1. Існує відчутна різниця між ідеологічними орієнтаціями і уподобаними електорату східних і західних областей, яка хоч і зменшилася за останні роки, проте продовжує зберігатись. Наприклад, під час виборів до ВРУ в 1998 році найбільшу кількість голосів виборців – 45,99% Комуністична партія набрала в місті Севастополі і 45,98% – в Луганській області; найменшу – 2,9% – в Тернопільській та 3% – в Івано-Франківській областях. КПУ змогла подолати чотиривідсотковий бар'єр в 25 регіонах держави. Причому в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях і місті Севастополі Комуністична партія України набрала понад 30% голосів виборців. Народний Рух України переміг у п'яти областях західного регіону країни – у Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%) областях. У 21 регіоні України НРУ набрав більше чотирьох відсотків голосів виборців. Менше 4 відсотків голосів партія набрала у східному і південному регіонах. Найменше голосів виборці віддали за цю партію в місті Севастополі (1,77%) та в Донецькій області (2,2%).
2. Підтримка виборцями тих чи інших партій пов'язана також із розвитком регіональної інфраструктури та реальної ваги місцевих осередків політичних партій і блоків. Відповідно до нового закону «Про

Таблиця 5

Партія	Кількість партійних організацій*		Кількість членів	Середня кількість членів на рішення**		КМ	АП	Регіон
	Регіональних	Місцевих		Фінанс	ЗМП			
КПУ	27	594	-	2,6	3,2	6,4	3,6	3,4
НРУ	27	395	-	2,6	2,2	6,4	3,6	2,8
УНР	26	267	27 000	1,6	2,4	2,8	1,7	2,1
СПУ	27	563	44 853	3,0	2,5	3,3	1,5	2,2
СвбПУ	27	301	90 703	1,9	2,0	0,8	1,2	2,1
ПЗУ	26	194	52 329	2,1	3,4	2,5	2,4	1,4
НДП	27	506	128 260	3,8	4,0	3,1	4,7	4,8
ПСДП	19	64	-	1,3	1,7	1,6	1,2	1,6
СДПУ(о)	27	767	211 978	7,0	6,6	5,4	5,6	3,7
ПРП	26	76	-	2,3	3,1	2,6	1,9	2,5
ДС	27	714	21 867	5,2	5,8	4,9	4,4	4,7
ТВ	12	8	3 000	6,2	6,8	5,9	5,6	4,7
«Варшавська»	27	594	135 000	3,8	3,7	3,2	1,6	2,3
«Вісник»	30	15	-	-	-	-	-	-
ПРУ	-	-	-	3,0	6,4	4,1	4,7	6,0

* Політичні партії в Україні: інформаційно-довідкове видання. Центральна виборча комісія. - Київ, 2001.
 ** Результати експертного опитування. Діловий щотижневик журналу «Компанія». - №25. - 25-29 червня 2001.

політичні партії України» від 5 квітня 2001 року політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Насправді ж місцеві осередки у всіх 27 регіонах України мають лише 12 політичних партій, а саме: Аграрна партія України, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Всеукраїнське об'єднання «Громада», Демократична партія України, КПУ, КУН, НРУ, НДП, партія «Демократичний союз», партія «Соціал-демократичний союз», СДПУ(о) та Соціалістична партія України. Серед названих політичних партій найбільшу кількість місцевих осередків мають СДПУ(о) та Демократичний союз, а найменшу – КУН. У більшості регіонів України (від 26 до 14) місцеві осередки – КУН. У більшості діяльність 48 партій поширюється на менше ніж половину регіонів України, не мають жодного легалізованого осередку 12 партій. Найбільша кількість легалізованих регіональних осередків політичних партій є в м. Києві та Харківській області – 56, найменша їх кількість – 31 (у Чернівецькій області). Найбільшу кількість легалізованих місцевих осередків політичні партії мають в Дніпропетровській області – 55, найменше – в Чернівецькій області – 197. Щодо реальної ваги, то навіть партії з розвиненою інфраструктурою не завжди її мають, оскільки для більшості лідерів характерним є використання не стільки впливу місцевих партійних організацій, скільки власного авторитету та зв'язку з даним округом та фінансових, адміністративних ресурсів партії.

На результаті виборів впливає і ступінь контролюваності ситуації в області з боку місцевих державних адміністрацій та інших органів влади, пов'язаних, зокрема, з якістю кадрового складу та політичними орієнтаціями керівників цих структур (тобто можливість використання адміністративного ресурсу). Наприклад, під час виборів 1998 року з 4,02% голосів завоювали СДПУ(о), понад третину було отримано в контрольованій ними Закарпатській області (16,61%) і в Києві (15,05%).

Певний тиск становить і перманентна боротьба, яка відбувається між регіональними кланово-корпоративними угрупованнями за перерозподіл сфер впливу, в т.ч. і на офіційний Київ. Відповідно до регіонального поділу в Україні конкурують загалом в'ять політичних еліт – «князів», які представлені партією СДПУ(о) і «Демократичним союзом»; дніпропетровці, що надають перевагу партії «Трудова Україна»; донецьчани з їхньою «Партією регіонів»; комуністи, які мають найбільшу підтримку в східних і південних областях; і т.зв. столичні західноукраїнці, оскільки їхній виборець – на Заході країни і в Києві (представлені «Нашою Україною» і «Батьківщиною»).

Різниця у ставленні до партій зумовлена і відмінними етнічними, мовними, конфесійними орієнтаціями населення. Зокрема, етнічний чинник має неабияке значення для вітчизняних лібералів: серед їх прибічників панюма вага всукарїнців значно вища, аніж у цілому населення. КПУ також може розраховувати на відносно більшу підтримку етнічних

росіян: вони становлять 27% прибічників (Україні – 70%) і тільки 15% – прибічників (Україні – 81%). Тоді як серед респондентів, що вважають найбільш прийнятним для себе лідерство у вітчизняній політиці НРУ, 86% – українці (поміж противників – 70%). Серед опонентів Руху 27% росіяни, а серед прибічників – утричі менше.

Підтримка пенної партії пов'язана також з соціально-економічною ситуацією, що склалася в більшості регіонів країни і пов'язана з одночасним отриманням зарплатної плати, пенсій, стипендій, соціальних виплат. Так, помітно є прихильність службовців, пенсіонерів до КПУ, студентів – до НРУ, технічної інтелігенції – до СелПУ, СПУ, працівників вузької промисловості – до «Трудової України» і т.д.

Однак ці дані відзеркалюють лише наявність певних тенденцій, оскільки на даний момент важко отримати об'єктивне знання про розстановку і співвідношення політичних сил через надзвичайно строкату і швидкозмінну картину поведінки і злиття партій, створення розладу партійних блоків і коаліцій. Ще важче відзначити, кого ж реально представляють партії і наскільки бітвали між партіями і в сфері парламентської діяльності відображають глибинні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Що ж до помітного посилення політичної активності партій в регіонах, то вона пов'язана з наблизженням чергових виборів. І не викликає сумніву той факт, що успіх тієї чи іншої партії залежатиме в першу чергу від вміння мобілізувати матеріально-фінансові, кадрові, інформаційні та інші ресурси саме у регіонах України.

1. Араваня Т.І., Кузнецов Ю.Ю. Лоббізм: національним образом в ступень соціальної приналежності // Социс. – 2000. – №6.
2. Бєбєк В.М., Політологія: теорія, методологія, практика. – К., 1997. – 245 с.
3. Білоус А. Політично-правові системи: світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997.
4. Використання власних виборчих фондів // Парламент України: Вибори 98. Інформаційно-аналітичний довідник. – К., 1998. – Т.2.
5. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вибір // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.2.
6. Дергачов О. Українські партії напередодні виборів: становлення української виборчості // Політичний календар. – 2001. – №9. – С.18–34.
7. Запис України «Про політичні партії в Україні» // Караїмський голос. – 2001. – №21.
8. Зіпнер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. – К., 1996.
9. Котляренко В. Партогенез в Україні: бажання демократизації? // Людина і політика. – 2001. – №4. – С.29–37.
10. Курсе І.Ф. Вибори і вибори: 1998–1999 // Стратегічна панорама. – 1999. – №3. – С.38–47.
11. Павленко Р. Партійна загроза // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.5.
12. Політологія / ред. А.Болотий. – К., 2000. – 582 с.
13. Пилипов С.Н. Какую партійну модель координує наше общество? // Поліс. – 1998. – №4.
14. Швед Ю. Соціологія партійних систем М.Довожко // Нова політика. – 1996. – №4. – С.31–36, №5. – С.57–64.
15. Швед Ю. Лейбларт про партії та партійні системи // Суцільно політологічного центру «Генезис». – 1995. – №5.